

УДК 811.14'366.573'02:27-2''03'']:81'25

Уляна В. Головач, Тарас М. Тимо

(Львів, Україна)

Інтерпретаційне поле діатези *passivum* в богословській гносеології Григорія з Назіанзу

*Предметом дослідження обрано граматичну категорію дієслівної діатези *passivum*, в якій можна простежити різні інтерпретаційні моделі щодо специфікації складних відношень суб'єкта і об'єкта дії. У статті ми розглянули історичне становлення терміна «діатеза», який у грецьких, а згодом і римських граматиків ніколи не набував однозначного технічного значення і сьогодні залишається одним із найдискусійніших питань у мовознавстві. У статті проаналізовано семантичні значення дієслівних форм пасивного стану в богословському гносеологічному дискурсі ранньої Церкви.*

Ключові слова: діатеза як граматична категорія дієслова, інтерпретаційне поле граматики, дієслівні форми пасивного стану, ἐνέργεια (дія), πάθος (зазнавання дії).

Загально визнаний і незаперечний факт, що переклад філософських і богословських текстів античності і середньовіччя з класичних мов, і зокрема з давньогрецької, на будь-яку сучасну мову завжди є випробуванням високого рівня складності. Йдеться не лише про труднощі, пов'язані з проблемами відтворення специфіки технічних термінів, які народилися в лоні давньогрецької мовної стихії. Навіть у найскладніших випадках перекладачі врешті знаходять для термінів традиційні українські аналоги, творять неологізми чи експериментальні лексичні винаходи або надають нового значення старому слову. Однак класична грецька мова, «рідна» мова філософії, має унікальні і неповторні ресурси філософування також на рівні граматичних структур і категорій, у яких при глибшому входженні в їхню семантику і морфологію можна зауважити мовно-світоглядну унікальність і приховану множинність смислів. Що остання теза не є перебільшенням, знає з «вистражданого» досвіду кожний, хто будь-коли завдавав собі труда «ретранслювати» рідною мовою класичні тексти чи збережені фрагменти античних

грецьких філософів або середньовічних візантійських богословів. Автори цієї статті здобували такий досвід, перекладаючи українською мовою «П'ять Слів про богослов'я»¹ Григорія з Назіанзу, якого Халкидонський собор (451 р.) наділив титулом «Богослов», що відтоді й закріпився за його іменем [13, с. 468].

Предметом мовознавчої розвідки ми обрали лише одну граматичну категорію грецького дієслова, а саме діатезу *passivum*, в якій можна простежити різні інтерпретаційні моделі щодо специфікації складних відношень суб'єкта і об'єкта дії, між якими перекладач неодмінно має зробити вибір. Саме в такій ситуації переходу від однієї мови до іншої з'являється на рівні праксису розуміння множинності смислів грецької діатези *passivum*.

Грецька мова широко використовує різні властивості дієслівних форм пасивного стану. Однак пасивний стан не завжди є оберненням активного стану і лише зрідка описує «зазнання дії», як ми можемо пересвідчитися на прикладі біблійних цитат, в яких людська постава щодо Божого промислу спасіння описується дієслівними формами пасивного стану. *Οἱ δὲ ἀποδεξάμενοι τὸν λόγον αὐτοῦ ἐβαπτίσθησαν* (aoristus indicativi passivi) (Дії 2:41) – *ті, які прийняли його слово, прийняли хрещення* (досл.: *були охрещені; охрестилися*). У світлі сотеріологічної антропології людина не є такою сильною, щоб, покладаючись тільки на себе, самостійно пройти дорогу до спасіння, але людська особа не є також пасивним об'єктом спасенного Божого плану: людину покликано до участі в Божому Промислі, кожний має свободу вибору, щоб «дозволити себе спасти» або «щоб дати себе погубити»: *ὅτι Χριστὸς εὐωδία ἐσμὲν τῷ θεῷ ἐν τοῖς σωζομένοις* (participium praesentis passivi) *καὶ ἐν τοῖς ἀπολλυμένοις* (participium praesentis passivi) (2 Кор. 2:15), *бо ми для Бога – пахощі Христові серед тих, що спасаються, і серед тих, що гинуть* (досл.: *серед тих, що дозволяють себе спасти, і серед тих, що дають себе погубити*). Апостол Павло повчає римлян: *μὴ νικᾷ* (imperativus praesentis passivi) *ὕπὸ τοῦ κακοῦ, ἀλλὰ νικά ἐν τῷ ἀγαθῷ τὸ κακόν* (Рим. 12:21) – *не дозволяй, щоб зло тебе перемогло, але перемагай зло добром*.

У кожному конкретному випадку інтуїція підказує, якого значення надати дієслівній формі пасивного стану. Потреба надати цій інтуїції теоретичного обґрунтування і стала стимулом для цієї мовознавчої розвідки. Тож, виходячи з граматичної зацікавленості діатезою *passivum*, розглянемо семантичні функції цієї дієслівної категорії на основі лінгвістичних критеріїв, тобто виходячи з мовної опозиції. «В природі мовних фактів, оскільки вони знаки, – реалізувати свою семантику в опозиціях» [1, с. 190].

Опозиція активного і пасивного стану дієслова нав'язується мовцям від самого початку як фундаментальна властивість мислення. Чи не першим, хто зробив розрізнення дієслів за ознакою дії і зазнання дії (ποιεῖν і πάσχειν) був Аристотель [7, с. 18, 166а]. Однак Аристотель визначив опозицію станів дієслова з філософсько-риторичної, а не з граматичної перспективи. Вперше в граматичному

¹ Титул «П'ять слів про богослов'я» – це модерна академічна назва, яку мають п'ять томів Григорія (27–31 згідно з загальноприйнятою нумерацією). П'ять слів є особливим прикладом фундаментального доктринального «трактату», який можна розбирати на цитати для богословських сум і підручників догматики.

розумінні термін «стан» (грец. διάθεσις) зустрічаємо в підручнику александрійського філолога Діонісія Тракійця. *Є три стани (διαθέσεις): дія (ἐνέργεια), зазнавання дії (πάθος), середина (μεσότης)* [8, с. 169]². Діонісій не дає визначення стану, однак із наведених прикладів для ілюстрації різних станів (для ἐνέργεια подає приклад τὸ πτω, б'ю; для πάθος – τὸ πτοταί, я зазнаю ударів; для μεσότης – διέφθορα, я втратив розум; ἐποίησάμην, я створив собі) можна зробити висновок, що він брав до уваги як лексичне значення дієслів, так і їхню морфологічну форму [8, с. 169]. Дуже схожу класифікацію станів дієслова зустрічаємо також в іншого александрійського філолога II ст. н. е. Аполлонія Дискола. Він виділяє 1) διάθεσις ἐνεργητική (діючий стан), що вказував на активну поставу суб'єкта, як виконавця дії; 2) διάθεσις παθητική (пасивний стан), що показував суб'єкта дії таким, що не виконує дії, але залишається суб'єктом в її зазнаванні; 3) διάθεσις μέση (середній стан), в якому він вбачав змішання значень активного і пасивного станів [6, с. 226]. Так термін διάθεσις входить до вжитку в грецькій граматичній науці на означення положення суб'єкта стосовно дії. Термін διάθεσις вказує на відношення суб'єкта до дії, на прийняття певної постави щодо виконання дії чи її зазнавання [пор. 15, с. 469].

Грецькому терміну διάθεσις римські граматисти знайшли кілька латинських відповідників. Беручи до уваги радше лексичне, ніж граматичне значення дієслова, Донат [11, с. 419] і Присциан [10, с. 412, 414, 548] вживали термін *significatio* – що означає «ознака», «значення», а також *genus*. Варрон вживав для окреслення дієслів активного стану терміни «*verba faciendi*», а для дієслів пасивного стану – термін «*verba patiendi*» [14, 74], Харисій уживав терміни «*verba activa*» і «*verba passiva*»³ [9, с. 165–167]. Серед українських дослідників латинської граматичної термінології станів дієслова варто згадати студію С. І. Семенюка [4, с. 44–49].

Діатезу, завжди в поєднанні з ознакою особи дієвця і числа (залежно від того – суб'єкт один чи їх якась множина), виражає дієслівна флексія. «У дієслівній флексії неминуче поєднуються відразу три показники, кожний з яких по-своєму визначає суб'єкта стосовно дії, а їх поєднання визначає те, що можна було б назвати позиційним полем суб'єкта. Саме в цьому проявляється своєрідність індоєвропейського дієслова: в ньому міститься вказівка тільки на зв'язок з суб'єктом, але не з об'єктом дії. Дієслово не містить показника, який би уточнював ціль (чи об'єкт) процесу» [1, с. 185]. Діатеза позначає положення суб'єкта стосовно процесу, тобто форма дієслівної флексії описує суб'єкт. В активному стані дієслова означають процес, який виходить із суб'єкта і розгортається назовні. В середньому стані, який представляє діатезу, що її визначаємо як опозицію до першої, дієслово вказує на процес, який розгортається в суб'єкті. Суб'єкт виступає внутрішнім щодо процесу: *θύει, він здійснює жертвоприношення* (для когось іншого, як жрець) і *θύεται, він приносить жертву* (для себе самого, як жертводавець);

² Тут і далі, коли в бібліографії робимо посилання на електронний ресурс, послідовно вказуємо електронну нумерацію сторінок джерела.

³ Термін *activa* утворений від *participium perfecti passivi* дієслова *ago, agere, egi, actum* – діяти; термін *passiva* утворений від *participium perfecti passivi* дієслова *pator, pati, passus sum* – зазнавати, терпіти, страждати.

νόμους τίθεναι, *встановлювати закони* і νόμους τίθεσθαι, *встановлювати закони, прикладаючи їх і до себе*. Наводимо приклади, які використовує для ілюстрації семантики медіального стану грецького дієслова Еміль Бенвеніст [1, с. 186, 189]. З допомогою цієї опозиції можна виражати найтонші відтінки. У грецькому поетичному мовленні, а тоді у філософській, історичній чи риторичній прозі, грецькі автори дуже інтенсивно використовують медіальні форми для відтворення семантичних нюансів думки. Звичну для нас опозицію активного і пасивного станів можна представити як опозицію дії, яку виконують, і дії, якої суб'єкт зазнає.

На перший погляд протиставлення *activum* – *passivum* виглядає цілком очевидним і зрозумілим. Різниця між ἐπεισεν, *він переконав*, і ἐπεισθη, *досл.: він був переконаний*, ніби не потребує додаткових коментарів. Однак якщо йдеться про флексію, то морфологічна структура грецького дієслова пасивного стану використовує медіальні закінчення (первинні -μαι, -σαι, -ται, -μέθα, σθε, -νται, або вторинні -μην -σο, -το, μέθα, -σθε, -ντο) і лише в аористі має окрему флексійну парадигму. Однак і тут морфологічний аналіз показує, що це дивна парадигма, бо поза формантом пасивного аориста -θη- використовує флексії активного стану: -v, -ς, -□, -μεν, -τε, -σαν.

Сучасне історичне мовознавство стверджує що в ранній фазі розвитку індоєвропейських мов взагалі не було флексії пасивного стану, натомість була флексія медіального стану, який творив природну опозицію до діатези *activum*. Багато сучасних європейських мов не мають флексії пасивного стану і використовують аналітичні форми, наприклад, в українській мові «я є переконаний». Пасивний стан розглядають як морфологічний новотвір, який правдоподібно виник, зокрема в грецькій мові класичного періоду, під впливом тодішніх філософських поглядів – космологічних і антропологічних. Особливої уваги заслуговує те, що александрійські філологи назвали обидва граматичні стани дієслова – *activum* і *passivum* – назвами актуалізації чину: διάθεσις ἐνεργητικῆς вказує що суб'єкт, який є граматичним підметом, виконує дію; διάθεσις παθητικῆς – що суб'єкт, який є граматичним підметом, дії не виконує, однак залишається суб'єктом дії як такий, що дії зазнає. Таке розуміння станів розкриває назва, що її античні граматики надали самій дієслівній категорії. Διάθεσις первісно означає «положення» стосовно чогось (у цьому випадку стосовно дії), «відношення» до чогось, «наставлення», або «поставу» щодо чогось, а тоді «стан». Припускаємо, що грецькі філософи і філологи, які творили граматичну термінологію, взяли за основу для окреслення категорії стану первісне значення слова διάθεσις – «положення» суб'єкта дієслова чи підмета речення до дії, означуваної через дієслівну форму пасивного стану. Тоді категорія діатези, згідно з античними граматиками, означає поставу підмета щодо виконання дії або щодо її зазнавання. А отже активний стан дієслова означає, що підмет бере на себе поставу виконання певної дії, а пасивний стан означає, що підмет бере на себе поставу зазнавання певної дії. Транспонуючи цю семантично-граматичну тезу на ґрунт етики, можемо сказати, що в обидвох поставах щодо дії, означеної дієсловом, підмет є автономним, тобто може приймати одну або іншу поставу свідомо і добровільно. Тож вибір тої чи іншої постави набуває етичної вартості.

Читач грецькомовного оригіналу інтуїтивно відбирає закладений в діатезі *passivum* смисл; перекладач має в кожному випадку зробити вибір і експліцитно відтворити смисл грецької дієслівної форми пасивного стану в перекладі. «П'ять Слів про богослов'я» Григорія Богослова чи не на кожній сторінці ставить перекладача перед таким вибором.

У своїх богословсько-полемічних промовах Григорій дає неперевершене в історії давньої Церкви вираження богословської доктрини, а також викладає гносеологічні основи богословського розуміння таких фундаментальних речей, як природа богопізнання та богослов'я і правильна постава богослова. У сфері богословської гносеології (вченні про богопізнання і богослов'я) Григорій, з одного боку, займає класичну «апофатичну»⁴ позицію, що сягає ще Платона, Філона, ранньохристиянських апологетів, Климента та Оригена, і знаходить найповніше вираження у т. зв. *Ареопагітівському корпусі*. Божа природа, внутрішнє життя Бога недосяжні ні для думки, ні для слова, ні для повного пізнання, ні для раціонального пояснення у чітких богословських конструкціях. Такий безкомпромісний апофатизм базується на біблійному вченні про радикальну *інакшість* Бога, а, з іншого боку, на ідеї людини, яка з перспективи біблійної антропології (а також грецької філософії, зокрема платонізму) є *змішаною природою* (τὸ κρῆμα) [12, 27:7], в якій *безсмертне було поєднано зі смертним* (τὸ ἀθάνατον τῷ θνητῷ συνεκράθη [12, 28:22]). Божий образ ототожнений в людині з душею і умом, а смертність – з фізичним началом. Саме тілесністю, *зодягненістю у непроникну плоть* (τὸ παχὺ τοῦτο σαρκίον περιβεβλημένοις) [12, 28:12], Григорій частково пояснює нашу нездатність пізнати Бога і духовну реальність. З іншого боку, людина не створена для такої ізоляції від Бога, її призначення – *пізнати Бога так, як ми Ним пізнані* (1 Кор 13:12) [12, 28:17]. Доки діяльність людини автор розглядає лише як розкриття властивостей, іманентних її природі, доти особовий характер людини залишається ніби прихованим. Коли (як в наведених щойно прикладах) йдеться про те, що присуджено людині за законом і замислом природи, пасивне висловлювання є оберненням активного і описує чисте «зазнавання дії». Такий пасив є упривілейованою формою всіх філософів, бо він дозволяє еліпсис агента, коли агент дії невизначений, невідомий, чи навпаки – занадто очевидний [3, с. 190].

З іншого боку, апофатизм і наполягання на обмеженості людського пізнання Бога і в Григорія, і в інших патристичних авторів ранньої Церкви, має на меті не принизити розум, а ствердити першість духовного досвіду: все, що відбувається в Церкві (літургія, духовне життя кожного її члена, богословські рефлексії, аскетичні подвиги, навчання богослов'ю інших), відбувається тому, що *Отець благоволисть, Син сповідіє, а Дух надихає, ὥστε τὸν δὲ εὐδοκεῖν, τὸν δὲ συνεργεῖν, τὸ δὲ ἐμπνεῖν* [12, 28:1]. Людина може увійти в живий екзистенційний діалог з Богом для того, щоб пізнати те, що Він їй забажає об'явити, якщо вона **свідомо прийме певну поставу, налаштує себе на те**, щоб Боже Одкровення почути, якщо дозволить вірі виносити себе на вершини богопізнання.

⁴ У первинному етимологічному значенні ἀπόφασις — «відмова від судження», «заперечення».

У цьому контексті Григорій розвиває вчення про чотири умови богословствування, використовуючи поширену в античній риторичній схемі: *хто, коли, з ким, і в яких межах*, [τίς], ὅτε, καὶ οἷς, καὶ ἐφ' ὅσον може вдаватися до розмов про Божество [пор. 12, 27:3; 28:1]. Ті, хто хоче досліджувати богослов'я, і тим більше ті, хто хоче бути його учителем, мають ставитися до нього як до святині і таїнства: *Про таїнственне слід говорити таїнственно, і свято – про святе* [12, 27:5].

Насамперед, для того, щоб приступити до істинного богопізнання і богослов'я, людина мусить докорінно змінити свою поставу з егоцентричної на теоцентричну: помістити у центрі процесу пізнання не себе, не свої розумові здібності, вченість, логіку, красномовство, а Бога і Його добровільне самоодкровення людині. Григорій пояснює:

Коли ми покинемо віру і покладемося передусім на силу розуму, і своїми дошукуваннями підважимо вірогідність Духа⁵, то відтак і розум наш не встоїть перед величчю предмета (досл.: розум наш буде переможений величчю предмета) – зазнає повної поразки (адже й рухає ним слабосиле знаряддя, яким є наша думка / спосіб нашого думання). Адже саме віра надає повноти нашому розумінню [12, 29:21].

ὅταν γὰρ τὸ τοῦ λόγου δυνατὸν προβαλλόμεθα, τὸ πιστεῦειν ἀφέντες, καὶ τὸ τοῦ πνεύματος ἀξιόπιστον ταῖς ζητήσεσι λύσωμεν, εἶτα ἡττηθῆ⁶ τοῦ μεγέθους τῶν πραγμάτων ὁ λόγος – ἡττηθήσεται δὲ πάντως, ἀπὸ ἀσθενοῦς ὀργάνου τῆς ἡμετέρας διανοίας ὀρμώμενος. ἢ γὰρ πίστις τοῦ καθ' ἡμᾶς λόγου πλήρωσις.

Іншими словами, без внутрішнього переконання, яке має вплив на формування індивідуальної постави людини, неможливо торкнутися Неосяжного: де закінчується пізнавальна спроможність розуму, в гру вступає віра. Коли йдеться не про те, з чим людина пов'язана природною силою, ужиті автором дієслівні форми пасивного стану актуалізують зовсім інші властивості: вказують на підкреслену активність підмета, який не виконує дії, але виступає виразно активним суб'єктом її зазнавання.

У Святому Письмі інколи натрапляємо на алегорії поганських країн, що глибоко погрузли в ідолослужінні, чаклунстві і різноманітних пороках. Григорій запозичує ці алегорії для означення чужого і ворожого для християн способу мислення і богословствування: *Роздумуючи про Бога, залишаймося в межах, нам відведених; не даймо заманити себе в Єгипет чи затягнути в землю асирійців* [12, 27:5], *εἶσω τῶν ἡμετέρων ὄρων φιλοσοφῶμεν, καὶ μὴ εἰς Αἴγυπτον ἐκφερόμεθα, μηδὲ εἰς Ἀσσυρίους κατασφράμεθα.*

Щоб правдиво пізнавати Бога, істинний богослов має очиститися, відмовитися від гордині і підготувати себе до цього читанням Святого Письма. Щоб навчати богослов'я інших, потрібна і відповідно приготовлена до цього аудиторія: не співаймо *пісню Господню у землі чужій* (LXX: Пс. 136:4), тобто непосвяченому вухові *не співаймо*.

⁵ Тобто поставимо під сумнів правдивість тих свідчень Писання і церковного вчення, які не вкладаються в нашу звичну логіку.

⁶ ἡττώω – *перемогати*; pass. ἡττώμαι – 1) *уступати*; 2) *зазнавати поразки*; 3) *програвати*.

Річ у тім, що ми маємо тут справу з цілком іншою, ніж наша, культурою, в якій церковні, а навіть богословсько-догматичні питання, викликали великий інтерес і були предметом не менш запальних дискусій, ніж нинішні дискусії з політичних чи економічних питань. Богословські дискусії в Константинополі стали предметом всезагального обговорення, через що їх було спрофановано. Колоритний уривок з наріканням на цю проблему зустрічаємо у Григорія Нисського: *З'явилося багато таких, хто не робить нічого іншого, як тільки сперечається і прислухається до нових учень, що з'явилися вчора чи трохи раніше на устах ремісників, які так собі запросто беруться „богословствувати”. А за ними і слуги, і раби, і ті, що уникають домашньої роботи, з поважним виглядом просторікують про речі, які поза межами розуміння <...> Де тільки не зустрінеш їх у місті <...> Серед продавців одягу, міняйл грошей, м'ясників. Коли ти чекаєш на решту, вони богословствують про „Рожденного” і „Нерожденного”. Коли запитуєш про ціну хліба, у відповідь чуєш: „Отець – більший, а Син підпорядкований Йому”. Коли ститаси, чи готова лазня, вони відповідають, що Син отримав своє буття із несуцього... [5, с. 110].*

Григорій пояснює: *Як далеко можемо заходити у цій справі, залежить від того, скільки нам вдалося зрозуміти (досл.: скільки нам вдалося вмістити) або наскільки нас можуть зрозуміти (досл.: наскільки нас можуть вмістити) [наші співрозмовники] [12, 28:1], ὅσον ἐχωρήσαμεν, ἢ χωροῦμεθα.* А це, з іншого боку, залежить від того, *наскільки ми дали Писанню сформувані нас самих та й інших сформували за зразком Писання 12, 28:1], τῆ γραφῆ τυπωθέντες τε καὶ τυπόσαντες⁷.* Бо одне – зрозуміти буквальный смисл Писання, і цього ще не достатньо для сходження на Гору, а зовсім інше – збагнути сокровенний смисл, доступний лише для тих, хто приготував себе очищенням для того, щоб його осягнути.

Що ж сталося зі мною, друзі? – звертаюся до тих, які разом зі мною є свідками таїнства, і спраглими істини. Я біг з думкою, що осягну Бога, і так зійшов на гору і, пройшовши крізь хмару, звільнився від матерії і всього матеріального, і проник у середину, і, наскільки можливо, звернувся у себе [12, 28:3].

Τί τοῦτο ἔπαθον, ὧ φίλοι καὶ μύσται καὶ τῆς ἀληθείας συνεργασταί; ἔτρεχον μὲν ὡς θεὸν καταληψόμενος, καὶ οὕτως ἀνῆλθον ἐπὶ τὸ ὄρος, καὶ τὴν νεφέλην διέσχον, εἶσω γενόμενος ἀπὸ τῆς ὕλης καὶ τῶν ὑλικῶν, καὶ εἰς ἐμαυτὸν ὡς οἶόν τε συστραφεῖς.

Григорій свідомо вживає термін з лексику з язичницьких втаємничень, де *μύσται* («місти») – це ті учасники містерій, які пройшли попереднє посвячення і готуються до остаточного споглядання таїнства. *Містів* можна порівняти до тих, хто вже вийшов із печери (метафора Платона), однак може споглядати небо вночі, а не вдень; може дивитися на зоряне світло і місяць, але ще не може споглядати самого сонця. В оригіналі вислів Григорія дещо дивний, однак ми намагалися перекласти його максимально точно. У цьому вислові автор навмисне

⁷ Маємо тут ілюстрацію улюбленої риторичної фігури античної прози: смислової антитези автор підсилює поєднанням граматично антонімічних дієслівних пар (дієслівні форми активного стану творять опозицію дієслівним формам пасивного стану). Внаслідок цього виникає гомойотелевтон, що підсилює афористичність вислову, розраховану, вочевидь, на те, щоб слухачі добре сприймали фразу на слух і легко запам'ятовували висловлене.

конструює парадокс, який відображає містичну реальність зустрічі з Богом. З одного боку, Григорій використовує звичайні «просторові» образи – сходження на гору і проходження крізь хмару. Водночас, щоб у когось не склалося враження, що йдеться просто про фізичне переміщення, Григорій вдається до виразних «інтравертних» образів: пройшовши крізь хмару, він опиняється *поза* матерією і матеріальним, *звертається у себе* (*συστραφεῖς*) та *проникає* (*διέσχον*) *у середину*. «У середину» чого? – хмари, себе самого чи «природи речей»? Тут ці три виміри накладаються: темна густа хмара символізує обважнілість і притемненість фізичного буття, видимої реальності; входження у себе – це відмова від недосконалих фізичних образів, непридатних для пізнання духовних реалій, і *шлях* до пізнання істини.

Християнський підхід до богопізнання глибоко парадоксальний. Святе Письмо свідчить, що, з одного боку – *Бога ніхто ніколи не бачив* (Йо 1:18); а, з іншого боку, – що Єдинородний Син дав своїм учням досвід безпосереднього богоспілкування (Йо 14:9; 1 Йо 1:1–3).

У текстах Григорія виражені обидва полюси цього парадоксу – радикальна непізнаванність Бога і, водночас, Його відкритість до розумних сотворінь. *Чим є Бог за природою і сутністю – ніхто з людей ніколи не знайшов відповіді і не знайде* [12, 28:17].

Якщо хтось навіть і пізнав Бога (або про нього свідчать, що він Його пізнав), то пізнав лише настільки, що іншому, який не отримав такого ж просвітлення, він видається причасником більшого світла [12, 28:17], *εἴ τις ἔγνω θεόν, ἢ ἐγνώκεναι μεμαρτύρηται, τοσοῦτον ἔγνω, ὅσον ἄλλου μὴ τὸ ἴσον ἐλλαμφθέντος φανῆναι φωτοειδέστερος*.

«Отримання» означає «прийняття» через поставлення себе в певну позицію до Божого дару. Будь-яка відповідь словесного (розумного) ества передбачає інтенціональність, тобто направленість свідомості на предмет. Григорій постійно підкреслює, що богопізнання – це дар, а не плід світської вченості, логічних умовиводів чи словесної аргументації. Однак людина має свободу волі прийняти цей дар чи відкинути його.

Внаслідок здійсненого мовознавчого дослідження приходимо до висновку, що інтенсивне застосування дієслівних форм пасивного стану в гносеологічних розділах «П'ятьох Слів про богослов'я» Григорія Богослова є граматичним засобом для увиразнення онтологічного статусу людини та її особливого місця в ієрархії буття. Для людської особи свобода волі є настільки ж суттєвою, як здатність до пізнання. «Свобода без перебільшення є одним із найбільших людських привілеїв» [2, с. 276]. Поза свободою немає дару богопізнання і дару судження. Коли ап. Павло говорить: «Духовний про все судить» (1 Кор. 2:15.), він розуміє передусім таку поставу людини, яка відкривається на дію в ній Духа. Згідно з поглядами античних теоретиків граматики, діатеза *passivum* вказує на приховану активність граматичного підмета. Без цієї активності підмета, який має взяти на себе поставу зазнавання дії, чи, іншими словами, має погодитися на позицію пацієнса, особа не досвідчить на собі впливу зовнішньої дії, навіть якщо суб'єктом виконання цієї дії є Бог. Бог наділив людину розумом і свободою, привілеями, які роблять

людину здатною на пізнавальну участь в об'єктивному Логосі буття і здатною давати відповідь на цінність. Такі чинності особового пацієнса, які пов'язані з актом волі, розуму чи психічними реакціями, краще прочитуються в дієслівних формах пасивного стану. Схоже навіть на те, що формування постави *passivum* є для людини важливішим завданням, ніж формування постави *activum*. Людина підлягає постійно і послідовно впливам навколишнього фізичного світу, людей і речей, а також впливам свого тіла і душі, але передусім вже саме її існування чи духовне відновлення залежать від дії Бога. Бог підтримує людину в існуванні, освячує її і спасає, однак в тих своїх діях шанує дану людині свободу. Не освячує і не спасає під примусом. Від людини залежить чи прийме вона діяння Бога на собі, як і якою мірою ці діяння прийме. Не людина себе спасає – ця дія належить Богові, але від людини залежить, чи вона дозволить себе спасти. Отож прихована активність пацієнса, на яку вказує в граматиці діатеза *passivum*, має для людини найбільшу важливість, бо є відповіддю на діяння Бога.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бенвенист Э. Активный и средний залог в глаголе // Э. Бенвенист. Общая лингвистика: пер. з франц. Ю. Караулова / за ред. Ю. Степанова. – Москва: Издательство «Прогресс», 1974. – С. 184 – 191.
2. Гільдебранд Д. фон. Етика: пер. з англ. О. Городиської. – Львів: Видавництво Українського католицького університету, 2002. – 445 с.
3. Есперсен О. Философия грамматики: пер. з англ. Б. А. Ильиша / за ред. Б. А. Ильиша. – Москва: Едиториал УРСС, 2002. – 408 с.
4. Семенюк С. І. Термінологія станів дієслова у творі Прісціана «Institutiones Grammaticae» // Іноземна філологія. – 1967. – Вип. 13. – С. 44 – 49.
5. Lee A. D. Pagans and Christians in Late Antiquity: A Sourcebook. – London – New York: Routledge, 2000. – 328 p.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

6. Apollonii Alexandrini De constructione orationis libri quattuor [Електронний ресурс] / ed. by I. Bekker. – Lipsiae: B. G. Teubneri, 1910. Режим доступу: <https://archive.org/details/apolloniialexan00bekkgoog/page/n264>
7. Aristoteles. De sophisticis elenchis / ed. by E. S. Forster. – Cambridge: Harvard University Press, 1955. – P. 10 – 156.
8. Dionisius Thrax. Περί ῥήματος (§13) // Dionisii Thracis Ars grammatica [Електронний ресурс] / ed. By G. Uhlig. – Lipsiae: B. G. Teubneri, 1883. P. 46 – 53. Режим доступу: <https://archive.org/details/dionysiithracis01merxgoog/page/n7>
9. Grammatici Latini [Електронний ресурс] / ed. by H. Keil. – Т. 1. – Lipsiae: B. G. Teubneri, 1857. – 610 с. Режим доступу: <https://archive.org/details/grammaticilatini01keil/page/n7>
10. Grammatici Latini [Електронний ресурс] / ed. by H. Keil. – Т. 2. – Lipsiae: B. G. Teubneri, 1855. – 669 с. Режим доступу: <https://archive.org/details/grammaticilatini01hagagoog/page/n3>
11. Grammatici Latini [Електронний ресурс] / ed. by H. Keil. – Т. 4. – Lipsiae: B. G. Teubneri, 1864. – 613 с. Режим доступу: <https://archive.org/details/grammaticilatini04keil/page/3>

12. Grégoire de Nazianze. Discours 27-31 / ed. by P. Gallay. Paris: Les éditions du cerf, 1978. – 382 p.
13. Sacrorum Conciliorum nova et amplissima collectio / ed. by J. D. Mansi. Parisiis, 1903. – т. 7. – 698 p.
14. Varronis De lingua Latina [Електронний ресурс] / ed. by L. Spengel.— Berolini, 1885. – 391 с. Режим доступу: <https://archive.org/details/mterentivarroni00varrgoog/page/n6>

ЕНЦИКЛОПЕДИЧНІ ДЖЕРЕЛА

15. Pagani L. Diathesis // Encyclopaedia of Ancient Greek Language and Linguistics / ed. by G. K. Giannakis. – Т. 1. Leiden – Boston: Brill, 2014. – С. 468-471.

Holovatch Ulyana, Tymo Taras

The Interpretative Field of diathesis passivum in the theological gnoseology by Gregory of Nazianzen

The subject of the article is the grammatical category of the diathesis passivum in which different interpretative models regarding the specification of complicated relations between the subject and the object can be traced. The historical evolution of the term diathesis, which has never been unequivocally technical for Greek and later Roman grammarians, is examined. It remains one of the most controversial terms in linguistics today. The semantics of the passive voice in the theological and gnoseological discourse of the early Church has been analyzed.

Keywords: *diathesis as a grammatical category of verb, interpretative field of grammar, passive voice, ἐνέργεια (an action), πάθος (condition caused by an action).*